

БІБЛІЯ В СИСТЕМІ ГЕНЕЗИ КОНФЕСІЙНОГО СТИЛЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: КОНЦЕПТОЛОГІЧНИ ПІДХІД

Постановка проблеми. У моделюванні всезагальної картини світу значущу роль відіграє Біблія – «Книга Книг», «Істина в останній інстанції», «*norma normas non normata*» (абсолютна істина), «Книга людства», «Спільна прмова людства», «Авторитетний суддя», «Духовний Всесвіт», «Священна книга», «Святе письмо», «Закон Божий», «Слово Боже», «Джерело води живої», «Одкровення Бога», «Свята наснага», «Джерело життєвого досвіду», оскільки її ідейний інтенціонал дає змогу людині структурувати дійсність через концепти – «ментефакти у вигляді найбільш загальної, максимально абстрагованої ідеї «предмета», когнітивно опрацьованої і представленої у свідомості як сукупність усіх своїх зв'язків» [за В.Красних, О.Семенюком], наприклад: *час, життя, воля, хліб, насіння, вогонь, світло, віра, спасіння, здоров'я, пам'ять, думка, мудрість, праця* тощо.

Біблія з її текстовою цілісністю, інформативністю, ситуативністю, інтенційністю (авторською метою), модальністю структурує мислення читача, програмує його, «тримає людину під контролем». Вдумливе читання Біблії змушує абстрагуватися від конкретного її змісту й заглиблюватися в підтекст, у його ідейні глибини, що відкриває інший вимір змісту. Відтак автори текстів Біблії, її перекладу зробили все для того, щоб контролювати створюваний текст та передбачати його вплив на реципієнта, і цей вплив справді є концептуальним.

Аналіз художніх, художньо-публіцистичних творів, що ґрунтуються на біблійній основі (вірші Г.Сковороди, І.Величковського, Л.Барановича, І.Максимовича, С.Климовського, поетичний доробок І.Франка, Т.Шевченка, П.Куліша, Лесі Українки, П.Тичини, В.Симоненка, І.Драча, Ліни Костенко, поетів «празької школи» та інших, проза Уласа Самчука, Г.Хоткевича, Д.Мільтона, М.Булгакова, Т.Манна, Ф.Достоевського, драматичні твори С.Черкасенка, художня публіцистика Є.Сверстюка, К.Мотрич); витворів образотворчого й музичного мистецтва (Рафаель, Мікеланджело, Леонардо да Вінчі, Ребрандт, Веласкес, Боттічеллі, Тиціан, Дюрер, Т.Шевченко, С.Іванов, Д.Бортнянський, П.Чайковський та інші) дають підстави для висновку, що до прочитання й переосмислення Біблії автори підходили концептуально, саме художня література, образотворче мистецтво, музика з біблійними мотивами засвідчили значущість текстів Біблії для моделювання концептуальної картини світу, і національної зокрема, такої, що розкриває історію антропогенезу як складний шлях становлення людини в поєднанні з божою істиною через поліваріантні тлумачення практично кожного мовного елемента, а відтак художнього зображення, музичного звучання. І.Бетко, дослідниця проблеми взаємозв'язку Біблії і української літератури, зазначає, що глибоке володіння сутністю Святого Письма допомогло українським письменникам «на тлі

вічного, загальнолюдського краще побачити й зрозуміти конкретно-історичне, національне в усьому його драматизмі» [2, с. 52]

Науковій лінгвістиці дещо не повною мірою вдалося розкрити універсальний код Біблії, здійснити його аналіз через діяльно-антропоцентричний підхід, зокрема щодо тлумачення Біблії як стильового різновиду; з'ясувати роль і місце Книги Книг з погляду концептуальності у виокремленні й дослідженні конфесійного стилю в стильовій системі української мови.

Окрім того, обмаль праць із філологічної біблеїстики як науки про мовне оформлення змісту Біблії, одним із основних методів якої є дистрибутивний аналіз. Саме він дає змогу встановити структурну організацію сем у семемі, з'ясувати семантичні варіації, інформаційний зміст, емоційно-виразні конотації слів, фразем сучасної української мови, які без біблійного контексту, у словниках, є загальноновживаними, без стилістичного маркування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Нині в науковій літературі з'являються праці, в яких здійснено спробу дослідити стилістичні особливості конфесійного стилю української мови, зокрема і мови перекладів Біблії (Т.Коць, О.Горбач, М.Лесюк, І.Ніколаєнко, А.Нейрулін та ін.). Здебільшого дослідження ґрунтуються на аналізі дивергентних процесів формування української мови, де увага науковців зосереджується на становленні лексики конфесійного стилю за її шарами, групами, підгрупами, смисловим наповненням, символічним значенням (М.Возняк, С.Дмитришин-Яблінчук, Г.Корінь, М.Лесів, І.Павлова, Л.Шевченко, М.Юрковський та інші).

Так, О. Горбач звертається до історії церковно-музичної, релігійно-християнської термінології, визначає джерела походження [5]. Тематичні підгрупи української церковної лексики стають об'єктом вивчення М. Юрковського, Я. Рудницького, М. Лесіва.

М. Лесюк досліджує в конфесійному стилі функції таких засобів увиразнення мовлення, як паралелізм, плеоназм, інверсія, анафора, епіфора, порівняння, метафора, стилістично маркована лексика [6].

Проблеми лексичного рівня конфесійного стилю знаходять своє розв'язання у працях Н. Пуряєвої. Семантичні особливості термінології конфесійного стилю визначають С. Бібла та Н. Піддубна.

Простежуються джерела зі спробою аналізу біблійної фразеології (Л.Грибова, А.Коваль, Ф.Медведев та ін.).

Богословський стиль у контексті стилістичної, риторичної наук розглядається у працях С.Абрамовича, Н.Бабич, М.Чікарькової та інших.

Однак, незважаючи на значний корпус праць із лінгвістики щодо значущості Біблії у формуванні стильових і стилістичних особливостей релігійного стилю, проблема концептуальної методології в з'ясуванні генези конфесії у стильовій системі української мови, на наш погляд, досліджена недостатньо. *Мета статті* – на засадах діяльно-антропоцентричного підходу (концептологічного) простежити роль і місце Біблії в системі становлення конфесійного стилю.

Виклад основного матеріалу.

Відповідно до діяльнісно-антропоцентричного підходу *слово* як найменшу самостійну, вільно відтворювану в мовленні структурно-функціональну й значеннєву одиницю мовлення, що вказує на елементи дійсності, у текстах Біблії слід сприймати не як репрезентант самого об'єкта навколишнього світу, а як *лексему*, що зафіксувала у своєму смислі мову і ноосферу як «мислячу оболонку»; правила, вірування, моральні кодекси, загальноприйняті судження, й концентрувала ціннісну картину світу. У межах діяльнісно-антропоцентричного підходу, що, на нашу думку, є одним із основних у процесі аналізу Біблії як мовно-мовленнєвої основи конфесійного стилю, йдеться не просто про значення того чи іншого слова, а про його концепт.

Науковці під поняттям «концепт» розуміють «мисленне утворення, що заміщує в процесі думки невизначену кількість предметів одного й того ж типу» (С.Аскольдов-Алексєєв, стаття «Концепт і слово»). За Д.Лихачовим, концепт постає як «наслідок зіткнення словникового значення слова з особистим і народним досвідом людини, а не з безпосереднього лексичного значення, концентрує фаховий досвід на теренах поезії, прози, драматургії, теорії письменства тощо, залишаючи можливості для домислювання або концептосфери національної мови» (стаття «Концептосфера російської мови»).

На думку Ф.Бацевича, «концепт – це ідеальний об'єкт, образ, оперативна змістова одиниця ментального лексикону, пам'яті, в якій утілилися культурно зумовлені уявлення носія мови про світ; у мові має певне ім'я, що є втіленням смислів, якими оперує людина в процесі мислення» (підручник «Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень»). Прихильною до зазначеної є й думка В.Манакіна: «концепт у когнітивній лінгвістиці та психології – одиниця ментальності, свідомості, пам'яті, якою оперує людина в процесах мислення і за допомогою якої здійснюється, зберігається та відображається зміст досвіду і знань» (навчальний посібник «Мова і міжкультурна комунікація»).

З огляду на це Біблія безперечно є одиницею свідомості й пам'яті людства, текстом, що має безпосередній вплив на моральну поведінку людини, формування її ментальності. Окрім того, зацікавленість Біблією, зняття з неї пут заборони дає підстави тексти Книги Книг визначати як елементи навколишнього середовища, як елементи людського оточення.

Урахування концептуальної ваги значення лексем у Біблії постає через семемі і семи як трансформована форма діяльності божої і людської, що є важливою умовою розуміння та правильної інтерпретації змісту Святого Письма.

Взаємодія між Богом і людиною простежується в книгах Старого Завіту, про що свідчить оцінка цих книг самими біблійними авторами, передусім новозавітними. Так, Апостол Павло у листі до Тимофія писав: «Усе Писання Богом натхнене і корисне до навчання, до докору, до направи, до виховання в праведності, щоб Божя людина була досконала, до всякого доброго діла готова» (2Тим.3:16). Апостол Петро: «Бо пророцтва ніколи не було з волі людської, а звіщали його святі Божі мужі, проваджені Духом Святим» (2Петр.1:21). Апостол Матвій зазначав про взаємозв'язок Ісуса і Старого

Заповіту вустами самого Ісуса, де й простежується звернення до людини: *«Не подумайте, ніби Я руйнувати Закон чи Пророків прийшов, - Я не руйнувати прийшов, але виконати. По правді скажу вам: доки небо й земля не минеться, - ані йота єдина, ані жоден значок із Закону не минеться, аж поки не збудеться все»* (Матвія 5:17). Ісус Христос у притчі про Багатого і Лазаря так зазначив про важливість Закону Мойсея: *«...сталось, що вбогий умер, і на Авраамове лоно віднесли його Анголи. Умер же й багатий, і його поховали. І, терплячи муки в аду, ...він [багатий] відказав [Авраамові]: «Отож, отче, благаю тебе, щоб його [Лазаря] ти послав у дім батька мого, бо п'ятьох братів маю, хай він їм засвідчить, щоб і вони не прийшли на це місце страждання!» Авраам же сказав: «Вони мають Мойсея й Пророків, нехай слухають їх!...»* (Луки 16:19–31), *«Легше небо й земля проминеться, аніж одна риса з Закону загине»* (Луки 16:17). Ісус Христос: *«Підведися і йди: твоя віра спасла тебе»* (Луки 17:19)

Відтак, діалог божественного з людиною через людину (автора тієї чи іншої Книги) спрямовано на створення передусім ціннісної картини світу, що відображена у мовній картині текстів Святого Письма, яка моделює лейтмотиви, наскрізні макрообрази, думки, ідеї цінностей.

Такою мовною картиною з аксіологічними аспектами в баченні предметів, понять, явищ, дій, імен, суджень за критерієм «добре-погано», за метою і призначенням – «допомагати віруючим у спілкуванні їхніх душ з Богом, зберігати і продовжувати культові ритуали, об'єднувати віруючих одним почуттям щиросердної віри в Бога» [7, с.288] нині в стильовій системі української мови є конфесійний стиль (лат. *confessio* – визнання, сповідь).

Л.Мацько зазначає, що виник він як стильове запозичення у зв'язку з прийняттям християнства у Київській Русі [7]. І.Павлова доводить, що «практично неможливо визначити час виникнення конфесійного стилю та чітко виділити окремі його етапи, оскільки про давні слов'янські вірування маємо неповні й неточні відомості» [9, с.18]. І.Огієнко у розвідці з історії Української Православної Церкви стверджував, що в Києві вже за 150 років до офіційного прийняття християнства використовували місцеву розмовну мову (койне) для релігійних цілей. Місцевою київською мовою здійснювалися переклади з Євангелії та Псалтиря [8, с.8].

Слід зазначити, що історія становлення конфесійного стилю в системі функціональних стилів української мови є складною, оскільки в наукових розвідках скоріше йдеться про генезу української літературної мови, безпосередніми чинниками виникнення якої були переклади Біблії і богослужбових книг, функціонування релігійних текстів, здійснення церковних обрядів. Йдеться про конфесійну літературу, що практично функціонувала й відіграла значущу роль у збагаченні мовно-стилістичних засобів української мови. Проте як функціональний стильовий різновид зі своїми підстилями, жанрами, мовними особливостями в системі української мови почала досліджуватися лише в кінці ХХ століття (праці Л.Мацько, І.Павлової, В.Лубського, В.Мокрого, Г.Наконечної та інших) без акцентуації концептуальних аксіологічних модусів Святого Письма. Серед основних причин занепаду дослідження конфесії в стильовій структурі мови слід, на

нашу думку, вказати такі: простеження у перекладах моравсько-чеських, словінських, польсько-латинських елементів; виступ Святого Синоду (1720 – 1721р.р.) проти церковних книг українською мовою; друк і читання релігійної літератури «по-московськи»; масова русифікація (кінець ХУІІ – перша половина ХІХ ст.); чергування періодів національного піднесення із суворими заборонами всього українського (друга половина ХІХ – 20-ті рр. ХХ ст.); табування конфесійного стилю в радянські часи; функціонування конфесії лише в усній формі; обмаль наукових досліджень релігійного функціонального різновиду, про що свідчить відсутність його в класифікаціях, а в лексикографічних джерелах елементи конфесійного стилю фіксуються з позначкою «застаріле».

Згенерувався ціннісний критерій конфесійного стилю домінантними постулатами Біблії, такими, що без контексту є узусними (загальноживаними), наприклад, *слово, віра, гріх, спасіння, життя, яблуко, пізнання* тощо. Проте дистрибутивне поєднання означених лексем у мікроконтексти «виводить» їх із семантичного узусу. Сміслові інтерпретації конфесійного змісту моделюються на підставі не домінантних, а здебільшого периферійних сем, тобто семантичний імплікаціонал лексеми формує її концептуальний зміст, такий, що у контексті Святого Письма сприймається інтенсіонально. Так, у сучасній українській мові інтенсіонал лексеми «слово» складається із домінантної семи «найменша самотійна, вільно відтворювана в мовленні структурно-функціональна і значеннева одиниця мови, що вказує на пізнані елементи дійсності». А імплікаціонал (не домінантні семи) – із сем, що простежуються передусім у Біблії: «Споконвіку було Слово, а слово в Бога було, і Бог було Слово», «Слово сталося тілом і перебувало між нами» (Івана 1:1:14); «Почули були слово істини, Євангелію спасіння свого»; «слово про хреста тим, що гинуть, то глупота, а для нас, що спасаємось, Сила Божжа»; «прийміть із лагідністю всіяне слово, що може спасти ваші душі»; «І було мені слово Господнє...» (Єр.1:11,13; Єр.2:1; Єр.3:1; Єр.13:3,8 та ін.); «О ви, покоління, почувте це слово Господнє...» (Єр.2:31) тощо. Таким чином, лейтмотив місії Ісуса Христа – спасіння людства від гріхів – утілюється в тексті через співвідносний ряд мовних одиниць, в основі яких слово: Слово Боже – Євангелія – спасіння – Ісус (Єшуа – скорочена форма від Єгошуа, у значенні спасіння) – Месія (з давньоєврейського – машіах, що означає помазаник; у грецькому перекладі – «Христос») – Пророк – Слово життя.

З огляду на це лексема «слово» в конфесійному стилі, змістовим текстом-донором якого є Біблія, набуває концептуального значення: характеризується як гіперсема й виконує функцію інтегральних сем. Конфесійний концепт «слово» створює лексико-семантичне поле (концептосферу) темпоральності, що за змістом Біблії не визначене в часі, а спрямоване на досягнення вічного життя: «Учителю, що робити мені, щоб вічне життя досягнути? Він же йому сказав: «Що в Законі написано, як ти читаєш?» А той відповів: «Люби Господа Бога свого всім серцем своїм, і всією душею своєю, і всією силою своєю, і всім своїм розумом», і свого ближнього, як самого себе». Він же йому відказав: «Правильно ти відповів. Роби це, - і будеш жити» (Луки 10:25). У

Біблії концепт «слово» має білатеральну природу: постійно звучить із вуст Божих, людських і має смисл. У звучанні відображено позначення реалій об'єктивної дійсності, смисл розкриває внутрішній світ людини, спроектовує її поведінку.

Саме аксіологічні константи, орієнтири, що набули ознак концептів від Старого до Нового Завіту, визначають пріоритети духовного життя народу, і різнять конфесійну стильову сферу української мови від інших стильових різновидів. У Біблії осмислення й усвідомлення значення того чи іншого слова відбувається на тлі певної сітки асоціативних зв'язків.

З огляду на це основні ознаки конфесійного стилю мають простежуватися не лише на тлі мовних рівнів і підрівнів (фонетичного, морфологічного, лексико-семантичного, словотвірного, фразеологічного, синтаксичного), а на підставі загального концептуально-аксіологічного базису, який у кожній мові, і українській зокрема, має своєрідне втілення, свій «дух», власне вербальне обличчя.

Слід зазначити, що Біблія не є українською книгою, її «вербальне обличчя» сформувалося у процесі перекладу. Відомо, що найбільш плідними щодо перекладів Святого Письма українською мовою були XIX і XX ст. Першим священиком на теренах Російської імперії, що писав духовні книги новоукраїнською мовою, був Василь Якович Гречулевич (1791 – 1870) із Вінниччини. Перекладами Біблії цікавилися українські письменники.

Одним із перших спробував перекласти Євангеліє українською мовою Маркіян Шашкевич. Перекладав він, очевидно, з церковнослов'янського тексту Євангеліє від Івана й перші чотири глави Євангелія від Матвія. Уривки з них опубліковано тільки 1884 р., а повністю – 1912 р. Переклад М.Шашкевича був досить удалий. Письменник використав наддністрянський діалект, з почуттям міри вкравив архаїчні елементи.

Навесні 1863 р. про свій готовий україномовний переклад Євангелія повідомив М.Костомаров.

Найвідомішим українським перекладом Святого Письма є переклад П.Куліша. До співпраці було залучено І.Пулюя – відомого фізика, що мав богословську освіту й добре знав іноземні мови. І.Пулюй робив переклад із грецького тексту. Потім переклад звірявся з церковнослов'янським, російським, польським, англійським та іншими перекладами. У 1903 р. у Відні вийшов друком перший повний переклад Біблії новою українською мовою П.Куліша – І.Пулюя – І.Нечуя-Левицького. Він вважається першим повним класичним перекладом Святого Письма українською мовою. На цей переклад орієнтувалися фактично всі наступні перекладачі Біблії й інших богослужбових книг, а також неканонічних книг. Однак зосередити увагу слід і на перекладі Біблії І.Огієнком, що здійснений сучасною українською літературною мовою, у ньому не так часто вжито церковнослов'янізми, власні назви передано в українських живомовних формах. Це другий повний класичний переклад Біблії українською мовою.

З погляду сьогоденної лінгвістики ми можемо стверджувати, що це були не просто переклади, а стилістичні експерименти, де зіставлялися не лише

мовні, а й концептуальні картини світу, оскільки до уваги брався міжмовний еталон порівняння (*tertium comparationis*), що дало змогу виразити спільну практично для всіх філософських, лінгвістичних, теологічних теорій ідею про єдність космосу, фізичного, метафізичного світів.

Смисл таких концептів, як *час, життя, воля, хліб, насіння, вогонь, світло, здоров'я, пам'ять, думка, мудрість, праця, спасіння* тощо у Біблії пояснюється інтерпретативно, через кодування, перекодування, персоніфікативно, інтерсеміотично. Всі вони належать до телеономних концептів, оскільки характеризують смисложиттєву картину світу, об'єднують найвищі людські цінності.

Концепт *час* у Книзі Хронік утворює концептополя через лексеми *предки, нащадки, родовід*, які сполучаються в організовану концептосферу – систему думок і знань про світ, про етнос. Концепти *пам'ять, хліб* теж є складниками цієї ж концептосфери, про що свідчать рядки Біблії «*Він пам'ятає про завіт свій, про слово, що заповідав на тисячу родів*» [Хр. 16: 15]; «*Я живий хліб, що зійшов з небес, коли хто буде їсти цей хліб, - буде жити вічно*» [І в. 6: 29].

«*Мудрість*» - один із визначальних концептів Біблії, сутність якого пояснюється через контекстуальне порівняння та семантико-стилістичний аналіз і дає змогу визначити лексику-семантичну парадигму концепту, а саме: *розум, праведність, розсудні слова, наука, ухилення від злого, блаженна людина, прибуток, чесотне життя, напучення батькове, прямі стежки, пізнання* тощо. Внутрішній зміст цих лексем особливо простежується у Книзі Приповістей Соломонових. «*Приповісті Соломона, сина Давидового, царя Ізраїлевого, щоб пізнати премудрість і карність, щоб зрозуміти розсудні слова, щоб прийняти напоумлення мудрости, праведности, і права й простоти, щоб мудрості дати простодушним, юнакові пізнання й розважність*» (Пр.1:1–4); «*Кличе мудрість на вулиці, на площах свій голос дає*» (Пр.1:20); «*...розум тебе стерегтиме, щоб тебе врятувати від злої дороги, від людини, що каже лукаве, ...*» (Пр.2:11–17); «*Послухайте, діти, напучення батькового, і прислухайтесь, щоб навчитися розуму*» (Пр. 4:1); «*Чи ж мудрість не кличе, і не подає свого голосу розум?*» (Пр.8:1) тощо.

З опертям на зміст Біблії можна потрактувати кожний із концептів, що набули загальносеміотичного значення й стали символами, знаками, нормами, правилами, віруваннями, традиціями, цінностями, які відображаються у свідомості людини.

Свідомість маніфестує себе в мові, оскільки мова людини, на думку З.Тураєвої, – це поверхнева структура, у якій за допомогою текстів фіксується модель світу, що ми несемо у своїй свідомості. Отож Біблія є зразком співвідношення концептуальної, мовної і ціннісної картини світу, що, на нашу думку, має бути підґрунтям прочитання й різнобічного аналізу змісту Книги Книг.

Анотація

У статті на підставі інтерпретативної концептуальної методології, історичного, порівняльного методів, семантико-стилістичного та дистрибутивного аналізу з'ясовано особливості конфесійного стилю, роль і місце Біблії у його становленні. Досліджено причини занепаду релігійного стильового різновиду в контексті української мови.

Ключові слова: Біблія, конфесійний стиль, лінгвістична інтерпретація, концепт, міжстильові зв'язки.

Аннотация

В статье на основании интерпретативной концептуальной методологии, исторического, сравнительного методов, семантико-стилистического и дистрибутивного анализа охарактеризовано особенности конфессионального стиля, роль и место Библии в его становлении. Исследовано причины застоя в развитии религиозного стиля в контексте украинского языка.

Ключевые слова: Библия, конфессиональный стиль, лингвистическая интерпретация, концепт, междустилистические связи.

Abstract

Features of confessional style, the role of the Bible in its formation based on interpretative methodology, historical, comparative, descriptive methods, semantic and stylistic, distributive analyzes are investigated in the article. The article deals with the causes of decline religious style of the Ukrainian language.

Keywords: the Bible, confessional style, linguistic Interpretation, concept, connections between styles.

1. Бабич Н.Д. Богословський стиль української мови у контексті стилістичної науки: зб. наук.-дидакт. пр. / Н.Д. Бабич. – Чернівці: Вид. дім «Букрек», 2009. – 216 с.
2. Бетко І. Біблія як джерело ідей у творчості Лесі Українки: Проблемний огляд / І. Бетко // Слово і час. – 1991. – 2001. - №2. – С.52-58.
3. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. – Ukrainian Bible, 1990.
4. Лесюк М. Мова і стиль українських перекладів книги псалмів/М.Лесюк // Біблія і культура. – Чернівці, 2000. – Вип. 2. – С. 133 – 138.
5. Мацько Л.І. Стилїстика української мови: Підручник / Л.І.Мацько, О.М.Сидоренко, О.М.Мацько. – К.:Вища шк., 2003. – 462 с.
6. Огієнко І. Українська церква: Нариси з історії Української Православної Церкви / Іван Огієнко. – У 2 т. – К., 1993.
7. Павлова І. Лексика конфесійного стилю / Ірина Павлова // Дивослово. – 2001. – №1. – С.18 – 23.